

АПОЛОГЕТ

Матеріали II Міжнародної
наукової конференції
м. Львів, 24 - 25 листопада 2010 р.

ХРИСТИЯНСЬКА САКРАЛЬНА ТРАДИЦІЯ:
ВІРА, ДУХОВНІСТЬ, МИСТЕЦТВО

Львів
2010

Журнал зареєстрований

*Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України
за № 591 від 5 червня 2003 року*

**Журнал видається з благословення
Високопреосвященнішого ДИМИТРІЯ,
Митрополита Львівського і Сокальського**

Головний редактор -

викладач ЛДА і С доктор богословських наук, доцент, митр. прот. Созонт Чобич

Заступник головного редактора - *викладач ЛДА і С кандидат богословських наук*

Назар Ігорович Лозинський,

Літературний редактор - *викладач ЛДА і С кандидат богословських наук, філолог*

Сергій Михайлович Яремчук

Відпоовідальний за випуск - *завдувач церковно-археологічним музеєм ЛДА і С*

Андрій Цибко

Редакційна колегія:

Ректор ЛДА і С кандидат богословських наук, доцент

митр. прот. Ярослав Ощудляк

Викладач ЛДА кандидат богословських наук

свящ. Любомир Хомин

Викладач ЛДА і С кандидат богословських наук

прот. Роман Великий

Матеріали надруковані згідно з оригіналами авторських текстів.

За достовірність інформації, наведеної в матеріалах відповідальність несе автор.

Повний ілюстративний авторський матеріал поданий на CD.

Передруки та копіювання матеріалів дозволені з посиланням на джерело.

Адреса редакції:

79008, м. Львів - 8, вул. Лисенка, 43

тел. 276-54-94; 276-54-93

На першій сторінці обкладинки - «Воздвиження Чесного Хреста» з церкви Св. Миколая Чудотворця в с. Якторів на Львівщині. Іл. до статті М. Пелех, ст.169-177

На третій сторінці обкладинки - «Зішестя в ад» з церкви Пресвятої Трійці у Потеличі.

Іл. до статті М. Гелитович, ст.67-74

На четвертій сторінці обкладинки - «Спас Виноградна Лоза». Поділля.

Іл. до статті Р. Косів, ст.75-83

Орест МАКОЙДА

ТЕМА СТРАСТЕЙ ГОСПОДНІХ В УКРАЇНСЬКОМУ ІКОНОПИСНОМУ МАЛЯРСТВІ. 62

Марія ГЕЛИТОВИЧ

ІКОНОГРАФІЯ «ЗІШЕСТЯ А АД» В УКРАЇНСЬКІЙ ІКОНІ. 67

Роксолана КОСІВ

ІКОНИ «СПАС ВІНОГРАДНА ЛОЗА» ЗІ ЗБІРКИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ У ЛЬВОВІ ІМЕНІ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО (ІКОНОГРАФІЯ, ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ, ПРИЗНАЧЕННЯ). 75

Тетаня ДЕНИСОВА

НАБЕДРЕНИК: БОГОСЛОВСЬКО-СИМВОЛІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ У СИСТЕМІ СВЯЩЕННИХ ШАТ, ЕВОЛЮЦІЯ ФОРМИ ТА ІКОНОГРАФІЇ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОГО ІКОНОПІСУ ХІV – ХVІІІ СТОЛІТЬ). 83

Ольга ЛУКОВСЬКА

ВИКОРИСТАННЯ РЕЛІГІЙНИХ МОТИВІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТИЛІ. 92

Олег БОЛЮК

ЖЕРТОВНИКИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ: СПРОБА ПОРІВНЯННЯ 98

Ігор ЮРЧЕНКО

САКРАЛЬНА ТЕМАТИКА ЯК ІДЕЙНА ОСНОВА В ДИЗАЙНІ ДЕКОРАТИВНИХ ТАРІЛОК. 105

Олена КОЗАКЕВИЧ

ХУДОЖНЬО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЦЕРКОВНОГО МЕРЕЖИВА КІНЦЯ ХІХ-ХХ СТ.: ТЕХНІКИ ВИГОТОВЛЕННЯ, ОРНАМЕНТ. 111

Уляна ТОМКЕВИЧ

ОСЕРЕДКИ САКРАЛЬНОГО ЖИВОПІСУ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В ІІ ПОЛ. ХХ СТ. КОРОТКИЙ ЕКСКУРС. 120

Олег БОЛЮК

ЖЕРТОВНИКИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ: СПРОБА ПОРІВНЯННЯ

Аналіз проskomидійників, зафіксованих автором у часі мистецтвознавчих експедицій відділу народного мистецтва ІННАН України на західноукраїнській території впродовж 2005–2010 рр., вказує на варіативність їх тектоніки та художні особливості відносно окремих районів побутування. Такі предмети церковного облаштування, що використовують у часі літургії, містять неоднакову цінність художнього рішення, однак є важливими для вивчення історії церковного мистецтва загалом.

Ключові слова: церква, проskomидійник, дерево, декор, мистецтво, інтер'єр, експедиція.

Серед складної системи дерев'яного церковного облаштування – сакральних, обрядових та ужиткових предметів храму, що використовують для священнодійств та церковних потреб священнослужителі й парафіяни східного обряду, особливе місце займає проskomидійник. Його ще називають столом або трапезою приношення, предложення, предложенія; професієм. Послугувуватимемось також його синонімами – жертovníк, жертівник, жертвеник, хоча аналогічні назви властива й головному престолу. Такий предмет внутрішнього облаштування святилища храму має в основному вигляд чотирикутного дерев'яного стола або шафки, призначених для приготування священнослужителем Святих Дарів на першій частині божественної Літургії – Проскомидії, тому й називають його проskomидійником. Столом приношення (предложення, предложенія) називають тому, що на ньому кладуть дари, принесені християнами перед службою Божою, а жертovníком, бо тут приготують їх для приношення безкровної жертви Нового Завіту. Ця конструкція символізує Вифлеєм і Голготу, оскільки під час Проскомидії згадуються Різдво й Страсті Христа¹⁻⁹. Тому до стіни біля проskomидійника або до його стільниці кріплять ікони «Різдво Христове»¹⁰ (церкви Введення Діви Марії в храм 1913 р. с. Ботелка Вишня Турківського р-ну,

Арх. Михаїла 1902 р. с. Ясениця Замкова Старосамбірського р-ну Львівської обл.), «Розп'яття», рідше «Христос – виноградна лоза», в окремих випадках – «Оплакування», «Плащаниця» (церква Собору Пресвятої Богородиці 1870 р. с. Ботелка Нижня Турківського р-ну Львівської обл.)¹⁰, і лише є кілька прикладів розташування ікони св. Миколая Мирлікійського (св. Євстахія 1876 р. с. Стрілки Старосамбірського р-ну Львівської обл.). Таким чином розміщення тут ікони винятково одного сюжету (сцени) не є канонічно визначене.

У ранньохристиянській церковній практиці проskomидійників, очевидно, не існувало й приготування безкровної жертви відбувались на головному престолі, тому назва «жертovníк» збереглась згодом за двома конструкціями. Впродовж історичного розвитку християнства та усталення богослужбового обряду, проskomидійник, як і низку інших стаціонарних церковних предметів, розміщують стало у святилищі (вівтарі, пресвітерії, пресбитерії, „Святому Святих”, „хорі”)¹. У ньому жертovníк встановлюють біля північної стіни, відтак він завжди є зліва від престолу; „горного сідалища” для архієрея (єпископа); сидінь для священників та дияконів – „сопрестолія”; запрестольної (храмової) ікони або пристінного вівтаря. Праворуч стола приношення часто є дверний отвір у приміщення – ризницю (сосудохранильницю) або власне сосудохранильниця у вигляді шафи чи кріденса встановлена в апсиді¹¹ (іл. 1).

На жертovníку, покритому освяченими обрусами, розміщують стоячий хрест з Розп'яттям (напрестольний), по його боках – два свічники, перед ним – святий посуд (звізда, дискос, чаша, які накривають спеціальними покрівцями; копіє; ложечка; ампулки на вино і воду на таці)³.

В інтер'єрах західноукраїнських церков тепер існують кілька типів проskomидійника щодо його тектонічних особливостей: **нішовидний (ніша); тумба; стіл; стіл (тумба)** з вертикальною столярною конструкцією з протилежного від лицевого фасаду краю стільниці – **ретабулумом; шафка-кріденс**.

Жертovníк, монтований у спеціально для нього вимурувану нішу, чи ним є власне

Лл.1. Інтер'єр святилища церкви Пресвятої Трійці 1828 р. с. Киселиці Путильського р-ну Чернівецької обл. 18.06.2008. Фото О. Болюка.

ніша, котра може бути відкритою для огляду або зачиняється на дверцята, частіше властива мурованим церквам. В середині такого типу виїмки, окрім встановленої ікони з кіотом чи Розп'яття, інколи відсутні інші оздоблені дерев'яні предмети. Ззовні ніша прикривається дверцятами, які переважно складені з профільованих елементів, оздоблено накладними різьбленими деталями, фарбовані у різні кольори¹¹ (іл. 2).

Проскомидійник з подібно декорованими дверцятами, проте **шафковидного типу**, найчастіше трапляється у церквах Буковинської Гуцульщини, рідше – в закарпатських храмах. В таких випадках площини дверцят оздоблюють накладні різьблені чи точені деталі, а також можуть диспонувати зображення виноградних грон, лози та потира¹¹.

Взагалі тематика жертвності Христа як основна догма християнства, виражена у візуальній інтерпретації, властива практично усім проскомидійникам. На такому типі конструкцій присутні у тій чи іншій композиції символіко-догматичні зображальні форми: хрест, чаша, рідше – виноград.

На підставі досліджень автором церков Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької, Закарпатської, Рівненської областей можна припустити, що найвиразнішими у сенсі художнього

Лл. 2. Проскомидійник («жертвник») у ніші апсиди церкви Св. Трійці (св. влмч. Параскевії) 1890 р. Кінець XIX ст. с. Усть-Путила Путильського р-ну Чернівецької обл. 13.06.2008. Фото О.Болюка.

виконання є шафковидні проскомидійники окремих закарпатських храмів Міжгірського району. На таких конструкціях можна побачити розгорнутий сюжет жертвоприношення, відомий зі Старого Завіту та алегорію жертви Спасителя із Євангелія «Христос – виноградна лоза».

Так, на площині верхніх дверцят проскомидійника церкви св. влмч. Дмитрія (св. пр. Іллі) XVIII ст. с. Репинного Міжгірського р-ну Закарпатської обл. зображено ікону «Христос – виноградна лоза». Ісус сидить біля латинського хреста на кам'яній брилі, намальованій за середньовічним каноном у зворотній перспективі, та чавить виноградне гроно у чашу, що стоїть поруч Нього. Лоза, що виростає із рани Христової – правого ребра, та опершись на поперечину хреста, спадає дотолу перед Ним, є єдиним динамічним елементом ікони. Тричвертний ракурс хреста, брили, колона тортур Спасителя із шнурами, що звисають з кілець, і сидячий із спокійним ликом Ісус, схрестивши ноги, викликають не хвилюючі переживання, а спокій та роздуми про неминучість терпіння й вічність буття¹² (іл. 3).

Подібну композицію сюжету, лише без повного зображення хреста та відсутності колони тортур, можна побачити на жертвнику у церкві-музеї Св. Духа 1795 р.

Лл. 3. Проскомидійник з іконами «Христос – виноградна лоза» та «жертвоприношення авраама» на пределлі у церкві св. влмч. Дмитрія (св. пр. Іллі) XVIII ст. с. Репинне Міжгірського р-ну Закарпатської обл. 22.08.2009. Фото О. Болюка.

с. Колочава Міжгірського р-ну¹².

На дверцятах верхньої частини шафковидного проскомидійника замість попереднього сюжету у двох випадках мальовано ікону «Трьох святих», що є у церквах св. Миколая Чудотворця 1804 р. с. Верхній Студений, Введення Діви Марії в храм (св. Арх. Михаїла) 1808 р. (1850 р.) с. Буковець, або в одиничному випадку – кріплено рельєфно вирізьблену чашу до жертовника Благовіщенського храму 1820 р. с. Середнього Студеного (усі церкви збудовані в Міжгірському районі)¹² (іл. 4–6).

В останньому випадку ікона розміщена нетипово – з внутрішнього боку дверцят написано «Св. Миколая Чудотворця»¹². На ній в горішній частині прочитуються імена ктиторів – «Марію» та «Данила», що очевидно, є фрагментом молитви-звертання жертводавців. В одному випадку, у церкві Покрови (св. ап. Томи) XVIII ст. присілка Діл с. Репинного, виявлено ікону на дверцятах жертовника, де зображено сидячу короновану Богородицю з Дитям на Її колінах, обабіч яких стоять Св. Миколай Мирлікійський та Іван Хреститель¹². Цілком ймовірно, що певний сюжет був зображений і на неіснуючих дверцятах проскомидійника Святодухівської церкви XVIII ст. с. Гукливій

Лл. 4. Шафковидний проскомидійник XIX ст. із іконами «Трьох святих» та «Жертвоприношення Авраама» на пределлі церкви св. Миколая Чудотворця 1804 р. с. Верхній Студений Міжгірського р-ну Закарпатської обл. 21.08.2009. Фото О. Болюка.

Воловецького р-ну¹².

У шафковидних жертовниках на нижній площині-пределлі конструкції інколи скомпоновано ікону «Жертвоприношення Авраама» або вона трапляється тут на нижніх дверцятах, на відміну від верхніх з іншим іконографічним сюжетом. Цоколь конструкції призначений для зберігання різноманітних церковних предметів, які не завжди використовують у Проскомидії. Зображення старозавітної сцени може мати розгорнутий сюжет, де, окрім Авраама, котрий тримає в правиці ножа (радше меча, тесака); його сина Ісака на вогнищі жертовника; барана, який не мальований із заплутаними рогами в гіллі гушавини згідно Писання, лишень мирно очікуваний своє цілопалення, а й ангела Господнього у ту мить, коли посланець Божий промовляє слово Творця: «Не витягай своєї руки до хлопця, і нічого йому не чини, бо тепер Я довідався, що ти богобійний, і не пожалів для Мене сина свого, одинака свого»¹³. Описану сцену можна оглянути на проскомидійниках вже згадуваних церков св. Миколая Чудотворця 1804 р. с. Верхній Студений Благовіщення 1820 р. с. Середнього Студеного і Введення Діви Марії в храм (св. Арх. Михаїла) 1808 р. (1850 р.) с. Буковець¹². Усі три ікони

Лл. 5. Шафковидний проскомидійник XIX ст. із іконами «Трьох святих» та «Жертвоприношення Авраама» на пределлі церкви Введення Діви Марії в храм (св. Арх. Михайла) 1808 р. (1850 р.) с. Буковець Міжгірського р-ну Закарпатської обл. 21.08.2009. Фото О. Болюка.

проскомидійників подібні композиційною схемою, що дає підставу припускати авторство якщо не одного майстра, то принаймні двох. На користь цієї думки свідчить трактування позображуваних, аналогічність крою одягу людей; своєрідність малювання рогів барана, що нагадують козячі; подібність посудини із вогнем (у буковецькій іконі – відсутня); характерний жест ангела, котрий стримує лезо зброї жертводавця та інші деталі. Примітивність малювання, наприклад, одягу середньостуденського «Жертвоприношення Авраама» схиляє до припущень про ймовірність першої спроби тогочасного майстра зобразити старозавітню сцену. Інакша гіпотеза щодо авторства цього твору та, що це змальований образ з верхньостуденського зразка іншим малярем. Близьке розташування сіл із розглядуваними пам'ятками дозволяє висловити думку на користь авторства однієї особи, однак таке питання потребує поглиблених досліджень, й попередньо датувати твори останньою третиною XIX ст.

Часово давнішим за означені твори є ікона з таким самим сюжетом, однак дещо іншої іконографічної схеми, на цоколі шафковидного проскомидійника репинської церкви. Тут відсутні баран та посудина для вогню, ангел

Лл. 6. Шафковидний проскомидійник XIX ст. із іконою «Жертвоприношення Авраама» на пределлі у церкві Благовіщення 1820 р. с. Середній Студений Міжгірського р-ну Закарпатської обл. 21.08.2009. Фото О. Болюка.

зображений позаду Авраама, а не перед ним; Ісак на колінах не на палаючих дровах, а поруч них; немає взагалі хоча б умовного трактування гушавини. Манера письма сюжету як й ікони «Христос – виноградна лоза», що вгорі жертovníка, належить одному автору. Пам'ятку датуємо серединою XIX ст.¹²

Старозавітний сюжет «Жертвоприношення Авраама» автором статті було виявлено у часі наукової експедиції 2009 року в дзвіниці біля церкви Введення Діви Марії в храм (датування побудови будівлі не з'ясовано) с. Абранка Воловецького району. Ікона мальована на двох дошках, розміснених горизонтально, що цілком ймовірно могла слугувати якщо не антипедіумом престола, то, принаймні, розмішуватись на пределлі іконостасу чи проскомидійника. Оригінальна різнопланова композиція, вираз облич Авраама та Ісака, зображення барана, казана із вогнищем, що димить, переконує про руку професійного художника і дозволяє датувати початком XX ст.¹² (іл. 7).

На цоколі проскомидійника іншого вже типу – *тумби*, вознесенської церкви с. Перехресний Воловецького району, також зображено сцену «Жертвоприношення Авраама». Дверцятами слугує ікона «Христос Пантократор», однак вони

Іл. 7. Ікона «Жертвоприношення Авраама» на стіні першого ярусу дзвіниці біля церкви Введення Діви Марії в храм (датування побудови будівлі не з'ясовано) с. Абранка Воловецького р-ну Закарпатської обл. 17.08.2009. Фото О. Болюка.

розміщені на правому боковому фасаді, а з лівого боку жертовника вмонтовано образ «Св. Марія Магдалина»¹². Бокові іконки, написані на полотні, не є навмисне створювані для проскомидійника, оскільки їх зміщена композиція (кутове розміщення Христа, зрізаний німб Магдалини) переконує про фрагментарність творів та їх повторне використання (первісне призначення було, ймовірно, для хоругов) вже в конструкції. Автентичною можна вважати центральну ікону предели проскомидійника – «Жертвоприношення Авраама», написану на двох горизонтально кріплених дошках. Тут поясні зображення Авраама та Ісака, й ангела, що з'являється не серед хмар, як у попередніх прикладах, а стоїть на землі; прописування їх мімічного виразу, а також лаконічне колористичне рішення підтверджує думку про створення конструкції у середині ХХ ст., після часу побудови церкви в 1947 р.

На цьому жертовнику встановлено дарохранильний кивот, який переважно розміщують на головному престолі. Особливістю цього кивоту є його бокові доповнення – рельєфно й ажурно різьблені так звані «вуха» – ажурно різьблені обрамлення ковчега, аналогічні боковим вівтарям чи деяким процесійним іконам, у клеймах яких зображено Івана Богослова праворуч та Богородицю – ліворуч. Така композиція нагадує сюжет Розп'яття з Пристоячими, який можна побачити на іконостасах, лише замість розп'ятого Христа – невеличка скринька для зберігання

Іл. 8. Жертвник з ретабулдом із іконою «Молитва в Гетсиманському саду», кивотом. Початок ХХІ ст. Церква Різдва Пресвятої Богородиці 1864 р. с. Латірка Воловецького р-ну Закарпатської обл. 14. 08. 2009. Фото О. Болюка.

Святих Дарів, що символізують Його Жертву¹⁰. Подібно аналізованому кивоту, однак із розгалуженою ажурно різьбленою та позолоченою виноградною лозою, завершує проскомидійник у березнівській церкві Міжгірщини. Зрозуміло, що його встановили на висоті згодом, коли відпала потреба використання цієї місткості для зберігання Святих Дарів¹². Подібні способи зберігання священного посуду – у дарохранильних кивотах, розміщених на жертовниках, практикується у церквах Великоберезнівщини: наприклад, арх. Михаїла ХVІІІ ст. с. Ужок, Різдва Пр. Богородиці 1995 р. с. Жорнава.

Взагалі ставити давні кивоти на проскомидійниках досить поширено у галицьких церквах. Наприклад, так є у церквах Різдва Богородиці 1876 р. с. Розлуч, арх. Михаїла 1909 р. с. Яворів (у дзвіниці виявлено старіший – із 1725 р.) Турківського р-ну; Преображення Господнього, 1867 р. с. Ковиничі Самбірського р-ну¹⁰.

Як виняток проскомидійником може слугувати **дарохранильний кивот**, кріплений до стіни, що у церкві Введення Діви Марії у храм 1913 р. с. Ботелка Вижня Турківського р-ну¹⁰.

Іл.9. Проскомидійник кінця ХХ – початку ХХІ ст. церкви Преображення Господнього 1776 р. с. Жалин Костопільського р-ну Рівненської обл. 29.05.2010. Фото О. Болюка.

Подібні невеликі скриньки властиві для іншого типу проскомидійників – *стола* чи *тумби із ретабулумом*, – своєрідною надбудовою над столом з краю стільниці у вигляді кіота. Посередині нього переважно зображено сюжет «Молитва в Гетсиманському саду» («Молитва о Чашу»), іконали – «Христос – виноградна лоза» («Христос-виноградар») або ікони кріплені до стіни окремо від жертовника. Такими конструкціями диспонують зокрема святилища закарпатських церков сс. Верб'яж, Латірка, з іконами на стіні – сс. Тишів, Ялове, Задільське¹² (іл. 8).

Проскомидійники з ретабулумом у церквах Галичини зустрічаються частіше, аніж на Закарпатті (церкви Різдва Івана Предтечі ХVІІ ст. с. Сухий; арх. Михайла 1700 р. с. Вишка; св. Миколая Чудотворця 1655 р. с. Гусний; св. ап. Петра і Павла 1894 р. с. Стужиця Нова Великоберезнянського р-ну). У галицьких храмах, окрім згадуваних іконографічних тем («Христос – виноградна лоза», «Молитва в Гетсиманському саду» («Молитва о Чашу»), Розп'яття: св. Параскевії Сербської 1781 р. с. Тисовець; Успіння Богородиці 1730 р. с. Топільниця Горішня; св. Параскевії Сербської 1991

р. с. Топільниця Долішня; св. Миколая Чудотворця 1690 р. та Івана Хрестителя 1906–1907 рр. с. Тур'є Старосамбірського р-ну), кріплять «Євхаристію» (жертовники 2004 р. церкви влмч. Дмитрія 1921 р. с. Букова Старосамбірського району; кінця 1980-их рр. церкви Покрови Богородиці 1939 р. с. Нижнє (Болозів Долішній, Болозов, Болозва); 1860-ті рр. (?) церкви св. Івана Богослова 1864 року с. Береги; Зіслання Святого Духа (інший празник – Покрови Пречистої Богородиці) 1671 р. та Покрови Пресвятої Богородиці 1999 р. с. Викоти; Покрови Пресвятої Богородиці 1909 р. с. Садковичі; св. Івана Богослова 1911 р. с. Морозовичі Самбірського р-ну)¹⁴.

У храмах Рівненського Полісся для центральної композиції проскомидійника переважно використовують ікони «Євхаристія» та «Молитва в Гетсиманському саду». Вони становлять одне ціле з жертовником (*цільною конструкцією*), тобто ікона є ретабулумом, або кріплені окремо до стіни апсиди (*настінна частина*): церкви Покрови Богородиці (св. влмч Варвари) 1889–1891 рр. с. Мала Любаша Костопільського р-ну; св. Миколая Чудотворця (св. влмч Параскеви) 1845 р. смт. Березне¹⁵. Такі конструкції можуть бути наближені габаритами до розвиненої тектоніки запрестольного вівтаря, що аналогічно жертовникам галицьких й закарпатських церков. У цих композиційних рішеннях, наприклад як у трапезі приношення церкви Преображення Господнього 1776 р. с. Жалин Костопільського р-ну, вбачаються латинські впливи¹⁵ (іл. 9).

У деяких святилищах ікону «Пресвятої Євхаристії» (інший варіант – сюжет «Первомученика Стефана побивають камінням»^{16*}) поліщуки розміщують праворуч головного престола для збереження симетрії стосовно ікони «Молитва о Чашу» над проскомидійником: церкви Арх. Михайла (св. ап. Петра і Павла) 1843 р. с. Поліське (Погорилівка) Березнівського р-ну; Успіння Пресвятої Богородиці 1877 р. с. Висоцьк Дубровицького р-ну; Різдва Пресвятої Богородиці середини ХVІІІ ст. смт Зарічне; Миколая Чудотворця 1872 р. м. Дубровиця¹⁵. Також відомо, що на церквах, зведених переважно в останнє століття, зображали

сюжет Євхаристії – ключовий момент літургії та основної догми християнства загалом, відразу на стіні апсиди, аналогічно давньоруському іконографічному репертуару центральної конхи.

У церкві Перенесення мощей св. Миколая 1917 р. с. Ставок Костопільського р-ну на проскомидійнику зафіксовано невелике *саркофаговидне накриття* на потир та дискос¹⁵. Така дерев'яна, осклена з боків конструкція, нагадує гробівець плащаниці, подібна до цілком скляних накриттів, є досить пізнім пристосуванням для зберігання євхаристійного посуду, й можна гадати що поширилась на цих теренах в останні десятиліття. Під час мистецтвознавчих експедицій у Галичині, Буковині, Закарпатті накриттів такого типу не виявлено.

Відносно поширеним типом проскомидійників є *шафка-креденс*, яка стоїть біля стіни або прикріплена до неї на відповідній висоті, зручній для користування ним. Наприклад, жертovníк церкви Арх. Михаїла с. Яблуниця Путильського району¹¹. Альтернативним варіантом, який слугує для покладення Святих Дарів, є тришухлядний *комод* (церква Арх. Михаїла 1909 р. с. Яворів Турківського р-ну Львівської обл.)¹⁰.

Однак, найчастіше за усі попередні типи, трапляються проскомидійники у вигляді звичайного *стола*, невеликого *столика*, чи, навіть, *серванта* із меблевого гарнітуру промислового виробництва 1970–1980-их рр. В останньому випадку його встановлення у святилищі свідчить про неможливість парафії або сформовану думку цієї громади щодо непотрібності пошуку гармонійного поєднання такого предмету із рештою обстави храму¹². Згідно еволюції виробництва меблів та на підставі подібності серванта до функціонально-тектонічних ознак креденса чи, раніше, – шафи, варто його віднести до їх типу.

Узагальнюючи результати польових досліджень, які є першим етапом вивчення питання еволюції, тектонічно-декоративних, локально-диференційних особливостей проскомидійників західноукраїнських церков, важливо наголосити, що типологію жертovníка становлять: нішовидний (ніша); шафковидний (шафа, креденс, сервант); тумба; проскомидійник – дарохранильний кивот (виняток); стіл (тумба) з ретабулумом

та його підтипи – цільна конструкція або верхня частина цього облаштування, кріплена до стіни апсиди; стіл (столік); комод. Останні два типи проскомидійника, а також тумба є найпоширеніші у церквах досліджуваних теренів. Територіально обмеженішими слід вважати жертovníки з ретабулумом, які на Закарпатті трапляються спорадично, проте тут поширені шафковидні із іконами на їх площинах (Міжгірщина), відтак є найвиразнішими у художньому сенсі. Проскомидійники-ніші виявлені винятково у мурованих церквах (частіше на Буковинській Гуцульщині), що, очевидно, обумовлено застосованим будівельним матеріалом.

Зрозуміло, що запропонований аналіз важливої типологічної групи облаштування простору літургії Євхаристії у церкві, – проскомидійників, – є лише початковим результатом їх дослідження, й потребує вивчення у майбутньому.

1. Болюк О. Проскомидійник / Олег Болюк // Мала ілюстрована енциклопедія українського народознавства / За ред. чл.-кор. НАН України, д-ра іст. наук, проф. Степан Павлюка. – Львів : Ін-т народознавства НАНУ, 2007. – С. 487.

2. М. С. Жертovníк / Михайло Станкевич // Словник українського сакрального мистецтва / За наук. ред. чл.-кор. АМ України Михайла Станкевича. – Львів : Ін-т народознавства НАНУ, 2006. – С. 98.

3. Пуряєва Н. Жертovníк / Наталія Пуряєва. // Словник церковно-обрядової термінології – Львів : Монастир Монахів Студитського Уставу ; Видавничий відділ «Свічадо», 2001. – С. 54.

4. Соловій М.М. Літургіка для українських католицьких шкіл / М.М. Соловій. – В 2 ч. – Ч. 1. Святі речі. – Торонто: Видавництво ОО Василіан, 1959. – 87 с.

5. Любачівський Мирослав Іван. Літургіка: храм-посуди-ризи, дзвони-мощі-образи, книги церковні-церковний спів / Мирослав Іван Любачівський. – В 2-х ч. : Ч. 1. – Рим, 1990. – 89 с.

6. Християнство : Словарь / Под общ. ред. Л.Н. Митрохина и др. – М. : Республика, 1994. – 559 с.

7. Архітектура : Короткий словник-довідник / А.П. Мардер, Ю.М. Євреїнов, О.А. Пламєницька та ін. ; За заг. ред. А.П. Мардера. – К. : Будівельник, 1995. – 335 с. : іл.

8. Вагнер К., Форґрімлер Г. Короткий теологічний словник / переклад з нім. о. д-ра Олександра Авраменка. – Львів, 1996. – 663 с.

7. Декоративно-ужиткове мистецтво о: Словник. – В 2 т. : Т. 1. / Запаско Я.П. (керівник авторського колективу), Голод І.В., Білик В.І., Кравченко Я.О., Лупій С.П., Любченко В.Ф., Мельник І.А., Тарновський О.О., Шмагало Р.Т. – Львів : Афіша, 2000. – 364 с. – 316 іл.

8. Станкевич М.С. Українське художнє дерево XVI–XX ст. / Михайло Євстахійович Станкевич – Львів : Афіша, 2002. – 479 с.

9. Моздир М. Експедиція на Закарпаття 1995 року / Микола Іванович Моздир // Народознавчі зошити. – 1998. – № 1. – С. 38–49.

10. Болюк О. Звіт з комплексної мистецтвознавчої

експедиції відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України на Бойківщину (Самбірський, Старосамбірський, Турківський райони Львівської області) й Закарпаття (Великоберезнівський, Перечинський райони Закарпатської області) у 2005 році (3 серпня – 17 серпня): народна архітектура та дерев'яне церковне облаштування із додатковою інформацією про інші види декоративно-прикладного мистецтва: [рукопис] / Архів відділу народного мистецтва Національної академії наук України. – Львів.

11. Болук О. Звіт з комплексної мистецтвознавчої експедиції відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України на Буковинську Гуцульщину (Вишницький, Путильський райони Чернівецької області) у 2008 році (10 – 22 червня): народна архітектура та дерев'яне церковне облаштування із додатковою інформацією про інші види декоративно-прикладного мистецтва: [рукопис] / Архів відділу народного мистецтва Національної академії наук України. – Львів.

12. Болук О. Звіт з комплексної мистецтвознавчої експедиції відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України на Закарпатську Бойківщину (Воловецький, Міжгірський райони Закарпатської області) у 2009 році (14 – 27 серпня): народна архітектура та дерев'яне церковне облаштування із додатковою інформацією про інші види декоративно-прикладного мистецтва: [рукопис] / Архів відділу народного мистецтва Національної академії наук України. – Львів.

13. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Завіту із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. – ІМ. 22.12.

14. Болук О. Звіт з комплексної мистецтвознавчої експедиції відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України на Бойківщину й Підгір'я (Самбірський та Старосамбірський райони Львівської області) у 2006 році (25 серпня – 5 вересня): народна архітектура та дерев'яне церковне облаштування із додатковою інформацією про інші види декоративно-прикладного мистецтва: [рукопис] / Архів відділу народного мистецтва Національної академії наук України. – Львів.

15. Болук О. Звіт з комплексної мистецтвознавчої експедиції відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України на Рівненське Полісся (Костопільський, Березнівський, Сарненський, Дубровицький та Зарічненський райони Рівненської області) у 2010 році (26 травня – 6 червня): народна архітектура та дерев'яне церковне облаштування із додатковою інформацією про інші види декоративно-прикладного мистецтва: [рукопис] / Архів відділу народного мистецтва Національної академії наук України. – Львів.

16. Логвин Г.Н. 3 глибин: гравюри українських стародруків XVI–XVIII ст. / Григорій Никонович Логвин. – Київ: Дніпро, 1990. – Іл. 126: Первомученика Стефана побивають камінням.

Примітки.

* У вказаній монографії Г. Логвин зазначає власне таку назву щодо іконографічної сцени побиття камінням архидиякона Стефана.

Принадно автор статті висловлює вдячність колезі Оксані Шпак за консультування цього та інших питань в часі написання роботи.

Ігор ЮРЧЕНКО

САКРАЛЬНА ТЕМАТИКА ЯК ІДЕЙНА ОСНОВА В ДИЗАЙНІ ДЕКОРАТИВНИХ ТАРІЛОК

Анотація. В статті проаналізовані декоративні тарілки із написами сакрального змісту, виготовлені народними майстрами різних європейських культур. Визначено закономірності виразу змісту виробів за рахунок виразності формоутворюючих властивостей композиційної побудови тарілок та орнаментальних мотивів. Встановлено, що методика виконання декору підпорядковувалась загально естетичним нормам і правилам.

Ключові слова: сакральна тематика, декоративно-ужиткове мистецтво, дизайн, орнамент, естетичні категорії, різьба по дереву.

Abstract. In the article the decorative plates with inscriptions sacred content, made by folk artisans from various European cultures. The regularities of the content of the expression product by expression formative properties of composite construction plates and ornamental motifs. Established that the method of decoration generally subordinated to aesthetic rules and regulations.

Keywords: sacred themes, decorative and applied art, design, ornament, aesthetic categories, woodcarving.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями.

Минуле століття залишило нам велику культурну спадщину у вигляді музейних і приватних збірок творів образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Ці твори виступають у ролі своєрідних знаків-символів або візуальних зліпків з певної культурної епохи, оскільки за кожним з них закріплені певні філософсько-світоглядні або релігійно-світоглядні погляди, які виступали у якості ідейної основи для їх створення. Аналіз предметів матеріальної культури може свідчити про те, що у суспільстві часто виникала проблема відсутності здорової духовності. Проблема ж духовності суспільства в цілому й духовного розвитку кожної людини зокрема, залежить від багатьох чинників. Одним з таких чинників